

О.В.Іншаков, д-р екон. наук
Д.П.Фролов, д-р екон. наук
Волгоградський державний університет

ІНСТИТУЦІЯ – КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Обґрунтовано необхідність повернення в науковий обіг інституціональної теорії поняття "інституція". Розкрито економічну природу інституцій, логіку їх взаємозв'язку з організаціями й інститутами. Доведено, що інституції є змістовною основою інститутів. Запропоновано уточнені визначення цих понять.

*"...у цій науці особливо легко, через
ледь неправильно розуміння
збитися з шляху або спотворити його".
М.Мусасі*

Інституціоналізм – провідний напрям сучасної економічної науки, що швидко розширює свій вплив на пострадянському просторі¹. Проте його евристичний потенціал використовують іще явно недостатньо. Головною проблемою є відсутність уніфікованої та диференційованої міжнародної системи категорій, перш за все, дискусійності базових понять – інституту, інституції й організації. Формування єдиної мови для спілкування інституціоналістів різних країн і галузей знання на сучасному етапі, мабуть, є найважливішим завданням цього наукового напрямку. Адже спотворення кроскультурних комунікацій стає дедалі більш значущим чинником вульгаризації інституційних досліджень.

"Пастка" синонімізації

Сам термін "інституціоналізм", за словами Є.Майбурда, "заснований на поняттях "інституція" (звичай, заведений порядок) та "інститут" (порядок, закріплений у формі закону або установи). Втім, часто "інститутами" називають і те, і те"². Така неефективна конвенційна рівновага склалася еволюційно під впливом гносеологічного ефекту *path dependence*, тобто інерційної залежності категоріальної системи російського інституціоналізму від умов і траєкторії його розвитку. В такому розширювальному значенні "цей термін був автоматично запозичений (привнесений) в українські джерела як калька русифікованого

---

¹ Див.: Фролов Д. Институциональная эволюция постсоветского институционализма // Вопросы экономики. – 2008. – № 4.

² Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М., 1996. – С. 496.

вживання"³. Але практика слововживання не може слугувати основою формування наукової мови, головна вимога до якої – однозначна визначеність. Це повною мірою стосується і мови сучасної інституціональної теорії.

Засадничий для економічного інституціоналізму термін "institution" в 1970–1980 роках перекладали на російську і як інституція (В.Афанасьєв)⁴, і як інститут (С.Сорокіна)⁵. Але найбільшого поширення набув саме другий, неточний варіант перекладу, оскільки він використаний у першому російськомовному виданні класичної праці Т.Веблена "Теорія бездіяльного класу" (1984). Як наголошено в передмові до цієї книги, розділення понять інституції й інституту є "досить умовним, оскільки в концепціях інституціоналістів вони мають надзвичайно широкий і розмитий зміст"⁶. На підставі цього недбалого висновку інституції в тексті Т.Веблена стали інститутами...

Підхід С.Сорокіної закріпився як традиція і згодом відбився в перекладах праць Д.Норта, Т.Еггертссона, Дж.Ходжсона та ін.⁷, в оригіналі присвячених саме інституціям (institutions), а не інститутам (institutes). Наукові редактори російського перекладу фундаментальної праці Е.Фуруботна і Р.Ріхтера, критикуючи поширену неузгодженість позицій теоретиків інституціоналізму і перекладачів спеціальної літератури, також не встояли під тиском стереотипів і винесли в назву книги слово "інститути" замість "інституції"⁸.

Відзначимо, що в зарубіжній інституціональній теорії основною категорією є саме "інституція", натомість термін "інститут" має обмежену сферу застосування і практично не вживається в наукових текстах⁹. У Росії відтворюється аналогічна ситуація, за тим лише винятком, що основною категорією є "інститут". Своєю чергою, в Україні термін "інституція" є значно вживанішим за "інститут"¹⁰, проте багато дослідників вважають за необхідне чіткіше розмежовувати ці поняття¹¹. Спробу змістовного розмежування цих категорій вперше зроблено

³ Гайдай Т.В. Институция как инструмент институционального экономического анализа // Экономическая теория. – 2006. – № 2. – С. 55.

⁴ Див.: Экономическая энциклопедия. Политическая экономия: В 4-х т. – Т. 2. Индивидуальное производство. – М., 1975. – С. 28.

⁵ Див.: Сорокина С.Г. Торстейн Веблен и его книга "Теория праздного класса" (вступительная статья) // Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984.

⁶ Там же. – С. 6.

⁷ Див.: Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М., 1997; Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. – М., 2003; Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты. – М., 2001.

⁸ Див.: Фуруботн Э.Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории. – СПб, 2005.

⁹ Див. докладніше: Иншаков О.В., Фролов Д.П. Лингвистика институциональной экономики. – Волгоград, 2010.

¹⁰ Див., напр.: Норт Д. Институції, інституційна зміна, функціонування економіки. – К., 2000.

¹¹ Див.: Довгань Л.Є., Малик І.П. Корпоративне управління: інституціональні аспекти. – К., 2006. – С. 128; Гордиенко Л.Ю. Трансформационный менеджмент как теоретическая и методологическая база управления институциональными преобразованиями на предприятии // Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая. – Вып. 34-2. – 2008. – С. 152–153.

нами ще на початку 2000-х років¹², проте вона не була сприйнята. Чи породжує ситуація, що склалася, проблему для теорії?

Так, проблема є, і дуже глибока. Неефективні норми вживання й укорінення некоректних понять, що історично склалися, під впливом ефектів координації, навчання, сполучення й інерції¹³ мають тенденцію до переростання у гносеологічні інституціональні "пастки"¹⁴, породжуючи нові й посилюючи існуючі методологічні суперечності. Такі "пастки" в сучасній економічній теорії пов'язані з інерцією в розмежуванні та визначенні понять установи, підприємства і фірми; затрат, витрат і видатків; вартості та цінності; інституту й інституції; продукту і товару; бренду, товарного знаку і торгової марки тощо. Підкреслимо: у науковій мові не може бути синонімів. У цьому полягає її принципова відмінність від побутової, повсякденної мови. В науковій теорії кожному явищу має відповідати єдине поняття як завершений, визнаний і вкорінений результат синтезу його багатьох визначень. *Синонімізація – некоректний шлях розвитку понятійного арсеналу наукового аналізу*, який знижує його ефективність і глибину. Він змушує дослідника плавати по поверхні явищ, не пропускаючи до проникнення в їх сутність. Природно, "виникає резонне запитання: а що дає існування двох рівнозначних термінів для позначення одного значення?"¹⁵.

Тому ми наполягаємо на необхідності розмежування інституцій та інститутів. Цей методологічний "перехід" може вивести інституціональну економічну теорію на якісно новий рівень розвитку. І для нього вже склалися всі необхідні та достатні умови. Дедалі частіше натрапляємо на спроби категоріальної специфікації інституцій та інститутів. Так, В.Зотов, В.Пресняков і В.Розенталь пропонують розуміти під інституціями "звичаї, традиції, правила і норми соціальної поведінки, згідно з якими люди діють у різних сферах життя суспільства (у тому числі в економічній) саме через свою причетність до інститутів"¹⁶, а інститути розглядати як "специфічні функціональні й організаційні форми колективної діяльності, які є сталими структурними утвореннями"¹⁷ і забезпечують реалізацію системних функцій економіки. В теорії інституційних "матриць" С.Кірдіної інституції пов'язано з "формалізацією необхідних правил, що забезпечують виживання і розвиток економіки... З цієї точки зору інституції можна вважати артефактами, штучно створюваними конструкціями"¹⁸, що, на наш погляд, є недостатньо

¹² Див.: *Иншаков О.В., Фролов Д.П.* Институционализм в российской экономической мысли (IX–XXI вв.): В 2-х т. – Волгоград, 2002; *Иншаков О.В.* Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации // Социологические исследования. – 2003. – № 9.

¹³ Див.: *Полтерович В.М.* Институциональные ловушки и экономические реформы // Экономика и математические методы. – 1999. – Т. 35. – № 2.

¹⁴ Див.: *Фролов Д.* Методологический институционализм: новый взгляд на эволюцию экономической науки // Вопросы экономики. – 2008. – № 11.

¹⁵ *Гайдай Т.В.* Институция как инструмент институционального экономического анализа. – С. 57.

¹⁶ *Зотов В.В., Пресняков В.Ф., Розенталь В.О.* Институциональные проблемы реализации системных функций экономики // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 53.

¹⁷ Там же.

¹⁸ *Кирдина С.Г., Малков С.Ю.* Моделирование самоорганизации экономики отраслей с повышающимися и понижающимися предельными издержками // Эволюционная теория, тео-

обґрунтованим. Своєю чергою, "інститути, які є соціальними структурами, властиві суспільствам і спрямовані на організацію не тільки економіки, а й усієї соціальної системи"¹⁹. Тут справедливо акцентовано організаційну, соціально-структурну природу інститутів, на відміну від соціально-функціональної сутності інституцій. Але, як справедливо вважає Т.Гайдай, саме "інституція – це основний об'єкт дослідження, центральна категорія й аналітичний інструмент інституціональної теорії"²⁰.

Економічна природа інституцій

Значний розвиток теорія інституцій отримала у працях представників волгоградської економічної школи. Проте, хоча опубліковано численні статті та книги²¹, в яких наведено безліч переконливих доводів на користь відмови від ототожнення інституцій та інститутів, ця позиція дуже складно проникає у свідомість співтовариства російських економістів інституціонального профілю.

Відправний пункт формування категоріальної системи інституціональної економічної теорії – ендогенізація інституції. Але зроблені нечисленні спроби ендогенізувати інституційний чинник (Р.Камерон, А.Філіпенко та ін.) мали довільний характер і не містили адекватного логічного і формально-математичного обґрунтування²². Вперше інституцію було доказово включено в інваріантний склад елементів метавиробничої функції в рамках еволюційної теорії економічної генетики²³. Згідно з її базовими постулатами, у створенні будь-якого продукту людської діяльності (Q) нарівні з предметними, трансформаційними (Tf) чинниками – людським (A), технічним (T) і матеріальним (M) – беруть участь соціально-польові творчі сили, трансакційні чинники виробництва (Ta), до складу яких інституція (Ins) входить разом з організацією (O) та інформацією (Inf)²⁴:

$$Q = f(Tf, Ta) = f(A, T, M, Ins, O, Inf).$$

Уведення інституції до складу ендогенних змінних виробничої функції дозволило змістовно розвинути соціологічну теорію дії

рия самовоспроизводства и экономическое развитие: Материалы VII Международного симпозиума по эволюционной экономике, 14–15 сентября 2007 г., г. Пущино Моск. обл. – М., 2008. – С. 167–168.

¹⁹ Там же. – С. 168.

²⁰ Гайдай Т.В. Институция как инструмент институционального экономического анализа. – С. 54.

²¹ Див., напр.: Иншаков О.В., Фролов Д.П. Эволюция институционализма в российской экономической мысли (IX–XXI вв.): В 4-х т. – Т. 1. – М., 2007; Иншаков О.В., Белобородько А.М., Фролов Д.П. Биржа: эволюция экономического института. – Изд-е 2-е. – М., 2008; Аленичев В.В., Иншаков О.В., Фролов Д.П. Введение в институциональную экономическую теорию страхования. – М., 2007.

²² Див., напр.: Камерон Р. Краткая экономическая история мира. От палеолита до наших дней. – М., 2001. – С. 33; Филипенко А.С. Экономическое развитие: цивилизационный подход. – М., 2002. – С. 67.

²³ Див.: Иншаков О.В. "Ядро развития" в контексте новой теории факторов производства // Экономическая наука современной России. – 2003. – № 1.

²⁴ Див.: Иншаков О.В. Экономическая генетика и наноэкономика. – Волгоград, 2007.

Т.Парсонса²⁵. Серед економістів про доцільність ендогенізації інституції писали Е.Фуруботн і Р.Ріхтер²⁶, цю тезу актуалізував М.Аоки²⁷ і підтримав Г.Клейнер²⁸.

Інституції – це соціальні форми функцій суб'єктів, об'єктів, процесів і результатів економічної діяльності, що забезпечують еволюцію системи суспільного розподілу праці на підставі статусів, норм, правил, інструкцій, регламентів, контрактів, стандартів і порядків. Невипадково Дж.Серл розуміє інституції як "статусні функції"²⁹ – соціальне закріплення функцій означає визнання за їх носіями певних статусів. За К.Марксом, інституціями є "різні суспільні функції" або "способи життєдіяльності, що змінюють один одного"³⁰, які затверджують у своїх агентах, згідно з концепцією Т.Веблена, "поширений образ думки в тому, що стосується окремих відносин між суспільством і особою і окремих виконуваних ними функцій"³¹. Саме функціоналізм слід визнати методологічною основою вивчення економічних інституцій, натомість парадигма структуралізму є найбільш релевантною завданням дослідження інститутів.

Інституція виступає об'єктивно необхідною рушійною силою будь-якої конкретної діяльності й є базовою категорією інституціональної теорії. Інститути – складніше явище, ніж інституції. Перефразовуючи К.Маркса, сучасні інституціональні економісти розглядають головну методологічну проблему інституціоналізму у складній формі, не розв'язавши її в елементарній. *Щоб зрозуміти інститути, потрібно спочатку усвідомити сутність інституцій, які лежать у їх основі.*

Сутність інституції – закріплюваний нею образ дії, похідним від якого є образ мислення її агентів. На це вказує й етимологічне значення цього слова (від лат. *institutio*) – устрій, образ дії, настанова, вчення, вказівка. Тому інституцію слід розуміти онтологічно – як форму соціалізації функції індивідуального або асоційованого агента, а гносеологічно – як зведення, систему знань із здійснення цієї функції, як її опис для передання інформації про неї, для навчання і формування відповідних компетенцій. Наближається до такого розуміння О.Моськовський, обстоюючи класичне "визначення інституту як "способу думати і діяти" (Веблен), вбудованого в "колективну, спільну дію" (Коммонс)³². Але не можна забувати і про те, що в кінцевому підсумку

²⁵ Див.: *Inshakov O. The Theory of Human Action and Economic Genetics // The Human Being in Contemporary Philosophical Conceptions. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2009. – P. 159–170.*

²⁶ *Фуруботн Э.Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории. – С. 10.*

²⁷ *Aoki M. Endogenizing institutions and institutional changes // Journal of Institutional Economics. – 2007. – Vol. 3. – № 1.*

²⁸ *Клейнер Г.Б. Новая институциональная экономика: на пути к "сверхновой" // Российский журнал менеджмента. – 2006. – Т. 4. – № 1. – С. 114, 120.*

²⁹ *Серл Дж. Что такое институт? // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 17.*

³⁰ *Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. – Т. I. – Кн. I: Процесс производства капитала. – М., 1951. – С. 493.*

³¹ *Веблен Т. Теория праздного класса. – С. 201.*

³² *Московский А. Институционализм: теория, основа принятия решений, метод критики // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 123.*

всі інституції й інститути виражаються в системі правив і норм, хоча визнання їхнім змістом інституційних явищ важко вважати методологічно коректним.

Справжнім змістом інституції є соціально вкорінена типова відособлена дія, здатна до закріплення як постійної відтворної функції індивідуальних і колективних суб'єктів, що стають представниками (агентами) даної інституції. В цьому контексті наповнюються новим сенсом слова Т.Веблена про те, що "економічна дія має бути предметом науки, якщо наука хоче посісти місце в низці еволюційних наук"³³, а досягнення соціологів у розвитку теорії дії потребують осмислення економістами. *Розвиток економічного інституціоналізму є перспективним на основі теорії суспільного розподілу і кооперації праці, "піднятої" на якісно новий рівень за рахунок концепцій ендогенності інституцій, трансакційних витрат, інформаційної асиметрії, обмеженої раціональності, контрактації тощо. Інституція означає введення у статус, вона є чинник і процес створення і закріплення статусів суб'єктів, об'єктів, середовищ, процесів і продуктів економічного життя суспільства*³⁴. Своєю чергою, *Конституція є вища форма інституції, що забезпечує соціальне закріплення загальних функцій і статусів членів суспільства.*

*Інституційний чинник – об'єктивно необхідний елемент будь-якого акту і процесу людської діяльності, особливий вид ендогенних сил, що продуктивно діють, який забезпечує диференціацію і типізацію продуктивних функцій агентів в ході суспільного розподілу праці; їх індивідуальне і групове, процесне і предметне соціальне закріплення в нормах, правилах, договорах і порядках спільної діяльності; інтеграцію і стратифікацію суб'єктів економічних відносин за їх статусом і роллю в системі суспільного відтворення. Не тільки агенти та їх групи, але і предмети, речі як об'єкти економічних відносин, за словами К.Маркса, буквально "закликаються" суспільством "до функцій, відповідних їх ідеї та призначенню"³⁵. Будь-які елементи оточуючого нас предметного світу і, ширше, економічного простору, створеного цілеспрямованою людською діяльністю, мають соціально визнані функції, які визначають їх статуси в господарській системі*³⁶. Не менш значущою є роль інституційних процесів, зокрема трансакцій, процедур, ритуалів, церемоній, обрядів і т. д. Усі вони пов'язані з узгодженим здійсненням певних інституцій у заданому часовому діапазоні, з фіксацією або підтвердженням статусів їх агентів, а також відбиттям їх змін. Отже,

³³ Веблен Т. Почему экономика не является эволюционной наукой? // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. – № 2. – С. 106.

³⁴ Див.: Иншаков О.В. Институты и институции в современной экономической теории // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 3. Экономика, экология. – 2007. – № 11.

³⁵ Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. – Т. I. – Кн. I. – С. 190.

³⁶ Див. докладніше: Иншаков О.В., Фролов Д.П. Институциональность пространства в концепции пространственной экономики // Пространственная экономика. – 2007. – № 1; Фролов Д.П. Институциональный подход в теории и практике региональной экономики // Региональная экономика: теория и практика. – 2008. – № 25.

сутність інституцій можна системно осмислити лише в єдності суб'єктних, об'єктних (предметних) і процесуальних форм їх прояву.

Інституціональна економічна теорія має вивчати суспільні відносини, пов'язані з соціальним закріпленням індивідуальних, групових, процесних і предметних функцій у статусах, ролях, нормах, правилах, угодах, контрактах, порядках та інститутах з метою сталого підвищення визначеності та мінімізації трансакційних витрат спільної господарської діяльності людей. Як зазначив ще Т.Парсонс, "будь-яка функція, твердо встановлена економічним розподілом праці (як інституція. – Авт.), виявляється пов'язаною з інституційно визначеними ролями"³⁷, заснованими на привласнюваному інституцією статусі. Тому інституціональний підхід передбачає, що ми розглядаємо будь-яке суспільне явище "як таке, що має визначений статус і з цим статусом – визначену функцію"³⁸. А оскільки все суще у світі має свою функцію, то *інституціоналізм є універсальним, хоча й аспектним підходом до пізнання соціально-економічної дійсності.*

Інституції й інститути: логіка системного взаємозв'язку

"Розмитість" і неусталеність понять, що описують інституційну реальність, породжує їх багатозначність і смислову невизначеність. Наприклад, "поняття "інститут" належить до комплексних, гетерогенних категорій. За інститути вважають і розподіл праці, і право власності, і гроші, і фірму, і державу..."³⁹. В підсумку, справді, "не всім воно здається переконливим"⁴⁰ і достатньо операціональним. Звичайно, "категорії спочатку можна виокремлювати просто мірою того, як вони приходять у голову. Проте очевидно, що категорії ці є різного ступеня спільності, мають різну природу, одні можна виводити з інших і що вони належать до різних рівнів реальності"⁴¹.

Парадоксально, але інститут як категорія виводиться не прямо з інституції, а лише опосередковано – через організацію. На цю уявну суперечність звертали увагу зарубіжні дослідники, які змушені були констатувати, що "сучасна інституціональна економічна теорія вивчає як інститути (в оригіналі – інституції. – Авт.), так і організації, тобто інститути *sine* [без] людей і *cum* [включаючи] людей"⁴². Нечіткість категоріального розмежування інституцій і організацій, що зберігається дотепер, наочно підтверджує дискусія Р.Познера і Дж.Лінареллі, яка

³⁷ Парсонс Т. О структуре социального действия. – М., 2002. – С. 337.

³⁸ Searle J.R. Social ontology and political power. February 4, 2003 // www.law.berkeley.edu/sep/pro/kadish/searle.pdf.

³⁹ Некипелов А. Становление и функционирование экономических институтов: от робинзонады до рыночной экономики, основанной на индивидуальном производстве. – М., 2006. – С. 327.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Болдырев И. Онтология ортодоксальной экономической науки: проблемы построения и интерпретации // Вопросы экономики. – 2008. – № 7. – С. 104.

⁴² Фуруботн Э.Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории. – С. 11.

розпалилася на початку 2010 року на сторінках авторитетного "Journal of Institutional Economics"⁴³.

З інституціональної точки зору *організації* – це функціонуючі комплекси комплементарних інституцій, здійснюваних їх агентами в інтегрованій системі правил і норм. Невипадково "часто організації тлумачать як системи ролей – сталих сукупностей функцій, які повинна виконувати людина, що взяла на себе певну роль"⁴⁴. Завдяки злиттю соціальних форм функції та структури економічні організації можна розуміти, за М.Портером, як "комбінації окремих видів діяльності, що виступають як джерело отримання конкурентної переваги"⁴⁵, тобто як відособлені системи відтворення ефективних і/або монопольних інституцій.

Саме тому нерідко "ми використовуємо термін "організація", – пише Р.Ріхтер, – у значенні інституції..., заснованої та керованої певними акторами для досягнення спільної мети"⁴⁶. Це справедливо, оскільки інституція завжди організовується. Р.Метьюз теж відзначає, що "слово "інституція" іноді використовується в абсолютно іншому сенсі, означаючи організацію", але він сам не вживає його в цьому значенні, "хоча може виникнути обставина для розгляду організації як такої, що складається з набору інституцій"⁴⁷.

Слід гідно оцінити зусилля Д.Норта, пов'язані з розмежуванням понять "інституція" (а не "інститут", як у російському перекладі його книги) й "організація". Важливо, що завдяки авторитету лауреата Нобелівської премії це практично вдалося зробити в англійському науковому обігу, хоча і на шкоду чіткості визначень. Для полегшення проникнення своєї концепції в масову свідомість Д.Норт удався до випробуваного прийому метафори, внаслідок чого інституції перетворилися у нього на "правила гри", а організації – на "гравців"⁴⁸. Звичайно, такий спосіб визначення понять важко визнати суто науковим, і цінність подібних метафор ще лише належить з'ясувати. Це спрощення швидко набуло популярності та закріпилося у статусі наукової традиції. Так, меморандум Нобелівського комітету з приводу присудження премії в галузі економіки 2009 року інституціоналістам О.Уільямсону й Е.Остром починається таким визначенням: "Інституції – це набори правил, які керують людськими взаємодіями"⁴⁹. Проте, за зауваженням

⁴³ Див.: Posner R.A. From the new institutional economics to organization economics: with applications to corporate governance, government agencies, and legal institutions // Journal of Institutional Economics. – 2010. – Vol. 6. – № 1; Linarelli J. Organizations matter: they are institutions, after all // Journal of Institutional Economics. – 2010. – Vol. 6. – № 1.

⁴⁴ Тамбовцев В.Л. Формальное и неформальное в управлении экономикой. – М., 1990. – С. 7.

⁴⁵ Портер М. Конкуренция между местами размещения бизнеса: глобальная стратегия как способ обеспечения конкурентного преимущества // Курс МВА по стратегическому менеджменту. – М., 2004. – С. 149.

⁴⁶ Richter R. On the New Institutionalism of Markets: The Market as an Organization // www.isnie.org/ISNIE06/Papers06/06.3/richter.pdf.

⁴⁷ Matthews R.C.O. The Economics of Institutions and The Sources of Growth // The Economic Journal. – 1986. – Vol. 96. – P. 904.

⁴⁸ Див.: Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – С. 18–19.

⁴⁹ http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2009/ecoadv09.pdf.

Ф.Фукуями, "економічна література заплутує питання, застосовуючи слово *institutions* = установи – як до офіційних, так і до неофіційних правил побудови індивідуального вибору"⁵⁰.

Оскільки "гравці" діють на основі "правил", значить, організації функціонують на основі інституцій, здійснюваних їх агентами. В цьому полягає головний теоретичний наслідок із концепції Д.Норта, а здійснене ним розмежування цих понять, безумовно, вимагає чіткіших дефініцій. "Гравці" можуть бути подані як індивідуальні й асоційовані агенти господарської діяльності, а "правила гри" – як установлені або такі, що склалися, способи виконання ними соціально закріплених функцій.

Неможливо погодитися з твердженням, що "чітке загальне визначення інститутів як правил або норм – перший необхідний крок у побудові категоріального апарату інституціональної теорії"⁵¹. Справді, "визначення це є відверто абстрактним, формальним, абсолютно зовнішнім щодо економічної реальності"⁵². Адже якщо вважати інститутами будь-які чинні в економіці та суспільстві норми, то логічним буде відносити до інститутів норми часу і виробітку, провезення багажу, висіву насіння й осушення, радіаційної безпеки, прибутку і рентабельності тощо. Не є переконливою і спроба деяких учених тлумачити інститути як "правила поведінки, тобто як регулятивні принципи, які приписують або, навпаки, забороняють ті або ті способи дії"⁵³, відносячи до них при цьому банки, страхові компанії та пенсійні фонди⁵⁴, так само як і права власності та вільну ціну, але при цьому намагаючись підкреслити "фундаментальність правил та їх відмінність від організаційних структур"⁵⁵. Отже, предмет економічного інституціоналізму волонтаристськи то розширюється до масштабів суспільного буття, то звужується до зовнішніх правових форм його прояву...

Етимологічно слово "інститут" (від лат. *institutum*) означає встановлення, установу й організацію, за допомоги яких інституції реалізуються, тобто здійснюються самі ці специфічні суспільні функції або їх навчають, передають їх новим агентам. У цьому полягає еволюційна роль інститутів як "твердих структур" у господарських системах, на відміну від "м'яких" інституцій, які, лише "затвердівши", передаються і зберігаються. Поки до інститутів конвенціонально припустимо відносити будь-які сталі форми суспільних відносин, при цьому ігнорується їх функціональна, структурна і генетична специфіка. Доведення відмінності інститутів та інституцій дозволяє подолати тенденцію штучного

⁵⁰ Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке. – М., 2006. – С. 58.

⁵¹ Попов Е., Сергеев А. Современный российский институционализм: к продолжению дискуссии // Вопросы экономики. – 2010. – № 2. – С. 106.

⁵² Московский А. Институционализм: теория, основа принятия решений, метод критики. – С. 111.

⁵³ Кузьминов Я.И. Институты: от заимствования к выращиванию. Опыт российских реформ и возможности культивирования институциональных изменений // Модернизация экономики и выращивание институтов: В 2-х кн. – Кн. 1. – М., 2005. – С. 10.

⁵⁴ Див.: Там же. – С. 17.

⁵⁵ Там же. – С. 10.

подвоєння інститутів, коли ними паралельно вважають підприємництво і підприємство, кредит і банк, страхування і страхове агентство, трейдинг і біржу, науку й університет, інноваційний бізнес і венчурний фонд, фермерство і ферму, земство і земський собор, християнство і церкву тощо.

Інститути важливо розуміти як складні чинники суспільного виробництва, що є видовими комплексами взаємодії інституцій і організацій, які закріплюють ефективні інституції в рамках господарської системи. *Інститути – це типові комплекси інституцій, які виступають функціональними генотипами організацій, моделями, що еволюційно склалися, їх функціональної структури.* Кожен інститут має у своєму розпорядженні унікальний склад інституцій, що забезпечує можливість різноманітних форм організації людської діяльності. *Інститут закріплює видовий статус організацій.* Тому до інститутів слід відносити "армію, але не військову службу загалом, церкву, але не релігію, сім'ю, але не шлюб, підприємство, але не малий або великий бізнес, податкову інспекцію, але не систему оподаткування і т. д."⁵⁶, диференціюючи соціальні форми функції та структури господарської діяльності, які в реальності завжди постають як цілісна система.

Інститут – абстрактна функціональна модель конкретних організацій, що фіксує їх видовий статус і найзагальніші інституційні риси. Інститут – це, образно кажучи, сума організацій, у якій "розчиняються" їх конкретні специфічні характеристики, такі як організаційно-правова форма, юридична адреса, структура або штатна чисельність. Економічний інститут – агрегована аналітична категорія, абстрактно об'єднуюча всю сукупність організацій, що діють у господарстві країни, групи країн або світу (залежно від масштабу аналізу) на основі їх загального видового статусу.

Навряд чи "для найменування інституту можна використовувати як ключову норму ("інститут банкрутств"), так і ключовий об'єкт ("інститут сім'ї")"⁵⁷. Якщо сім'я – це інститут, то банкрутство – інституція. *Назви інститутів, на наш погляд, доцільно однозначно пов'язувати з видовим статусом відповідних організацій, наприклад, підприємство, сім'я, церква, партія, парламент, банк, біржа, університет, казначейство, митна служба, страхове товариство, інвестиційний фонд тощо.* Слід було б у наукових текстах використовувати поняття "інститут" саме для позначення організацій певного функціонального вигляду. Перекладати його англійською припустимо і як *institution* (у значенні *a type of established organizations*), щоб уникнути нерозуміння з боку зарубіжних колег. Як відзначають Р.Джессоп і К.Нільсен, "ми зарезервували б поняття "інституція" і для позначення надорганізаційних

⁵⁶ Белоусов В.М. Откуда есть пошёл русский институционализм? // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2005. – Т. 3. – № 1. – С. 178.

⁵⁷ Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем. – М., 2004. – С. 19.

[supraorganizational] інституцій"⁵⁸, тобто для інститутів за запропованою нами концепцією.

Саме в цьому сенсі у своїй книзі 1988 року використовував поняття інституції Ходжсон, розкриваючи його як соціальну організацію, "яка за допомоги традиції, звичаю або правових обмежень формує довготривалі рутинізовані схеми поведінки"⁵⁹. На жаль, згодом учений відійшов від такого розуміння і в передмові до видання 2003 року вульгаризував визначення інституцій до "системи соціальних правил", дійшовши висновку, що "мовні, грошові, правові системи, системи мір і вагів, правила дорожнього руху і поведінки за столом, а також фірми (так само, як і решта організацій) – усе це інститути (читай – інституції. – Авт.)"⁶⁰. Інститути не можна зводити до норм і правил. Рухаючись від зовнішніх форм прояву до змісту, інститути можна розглядати як системи соціальних *правил і норм* взаємодії агентів, об'єднаних у сталу *структуру* на основі ефективного розподілу *функцій* у процесі спільної діяльності.

Інститути формуються у процесі філогенезу глобальної економічної системи, закріплюючи результати еволюції видового різноманіття господарських структур. Якщо організації – це системи колективної дії, то відповідні їм інститути – особливі форми надколективної суб'єктності. Отже, *вивчення інститутів господарства і суспільства* (біржі, фірми, банку, університету, митниці, сім'ї, школи, партії, лікарні, церкви, армії, парламенту тощо) *припускає абстрагування від очевидних фенотипічних відмінностей відповідних їм конкретних організацій*.

Пропонований варіант логіки взаємозв'язку базових понять інституціоналізму вигідно відрізняється від нортонської дихотомії "гравці – правила гри" і дозволяє підвищити системність аналізу інституційних явищ і процесів в економіці. *Переваги пропонованих теоретичних уточнень* полягають, на наш погляд, у такому. Рівень диференціації категоріальної (як і будь-якої іншої) системи є головним критерієм її розвитку. Розмежування інституцій та інститутів дає можливість системно подати єдність форм економічних відносин – функціональних (інституції), структурних (організації) та генетичних (інститути). Стає можливим подолання тенденцій схоластики і вульгаризації інституціональної економічної теорії, основою якої є полісемантичність поняття "інститут" і нечітке категоріальне відбиття інституційної реальності.

⁵⁸ Jessop R., Nielsen K. Institutions and Rules / Research Papers, Network Institutional Theory. – 2003. – № 11/03 // http://eprints.lancs.ac.uk/197/1/H-2003b_Jessop-Nielson03.pdf.

⁵⁹ Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. – С. 37.

⁶⁰ Там же. – С. 11–12.